

у Duden – *veraltet*, у Langenscheidt – *veraltend*), необхідно більш уважно слідкувати за їх використанням у мовленні та літературі, у найбільш суперечливих випадках проводити анкетування.

Що ж до історизмів, то вважаємо за доцільне використовувати для їх позначення у загальних тлумачних словниках лише одне маркування – *historisch*, конкретизуючи у дужках час вживання (напр. *Mittelalter, DDR, 1937* тощо).

Проводячи аналіз словників, неможливо не помітити, що діахронічно марковані слова часто супроводжується також позначками приналежності до стилю чи певного регіону (*Aar, m – poet., v-t; Pönale, n – v-t, noch österr.; moderieren – v-t, bildungsspr.; höchsteigen – v-nd, scherzh.*). Саме їх дослідженню варто було б присвятити подальшу роботу у даному напрямку з метою визначити функції та додаткове смислове навантаження, що несуть архаїзми та історизми у мовленні та художній літературі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови. *Lexikologie der deutschen Sprache: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.* - Вінниця: Нова книга, 2003. – 416с.
2. Суржикова К.П. Словник архаїзмів, основні принципи та цілі його створення // Буковинський журнал. – Глибока: Глибоцька районна друкарня, 2006. – С.248-253.
3. Суржикова К.П. До питання дефініції термінів «архаїзм» та «історизм» // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць. Ч. II: Вип.3. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – С. 208-211.
4. Deutsches Wörterbuch. Mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“ / Neu hrsg. von Renate Wahrig-Burfeind.– Gütersloh, 1994. – 1824 S.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 5. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2003. – 1892 S.
6. Hausmann F.J. Lexikographie // Handbuch der Lexikographie / Hrsg. von Schwarze Ch., Wunderlich D.– Königstein, 1985.– S.367-411.
7. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / Götz D., Haensch G., Wellmann H.– Berlin, München, Leipzig, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, 1993.– 1183 S.
8. Ludwig Kl.–D. Archaisierung und Archaismuslexikographie // Sprachhistorie(n). Hartmut Schmidt zum 65. Geburtstag / Hrsg. von Herberg D., Tellenbach E.– Mannheim: 2000.– S.123-136.
9. Neues Deutsches Woerterbuch / Hrsg. von K.-H. Goettert. – Koeln: Helmut LingenVerlag, 2007. – 1150 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Суржикова – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства ЧНУ ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: лексикологія німецької мови.

ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СИНЬОГО КОЛЬОРУ ТА ЙОГО ВІДТІНКІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТЕКСТАХ XVI-XIX СТОЛІТЬ

Юлія УС (Донецьк, Україна)

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених функціональному аналізу кольоропозначень. Розглянуто лексеми на позначення синього кольору та його відтінків на матеріалі німецькомовних текстів XVI-XIX століть. Особливу увагу приділено семантиці, функціонуванню досліджуваних одиниць, розвитку системи кольоропозначень німецької мови.

This paper continues the author's publications on functional analysis of color names. It examines adjective-color names with the meaning 'blue' in German texts of XVI-XIX centuries. The author pays much attention to their semantic and functional peculiarities.

1. Вступні зауваги. Статтю присвячено розгляду прикметників на позначення синього кольору та його відтінків. Аналізовані лексеми дібрані з німецьких прозових та віршованих текстів, датованих XVI-XIX століттями (загальний обсяг вибірки становить 7229 сторінок).

Незважаючи на наявні фундаментальні праці, присвячені діахронічному аналізу деяких основних кольороназв німецької мови [2; 5], можна стверджувати, що розвиток системи кольоропозначень упродовж чотирьох століть (від XVI до початку XX століття) практично не потрапляв у поле зору дослідників. Проте саме цей період постає дуже вагомим з погляду дослідження системи кольоропозначень сучасної німецької мови. Ці причини спонукали до розгляду лексики на позначення кольору на прикладі репрезентативного корпусу німецькомовних текстів.

Мета статті – виявити суттєві особливості функціонування кольоропозначень на позначення синього кольору та його відтінків у німецькомовних текстах XVI-XIX століть. Основні дослідницькі завдання статті – інвентаризувати аналізовані лексеми у

досліджуваний період, розглянути прикметник *blau* з діахронічного погляду, простежити розвиток та функціонування лексем на позначення синього кольору упродовж чотирьох століть.

2. Характеристика прикметника *blau* з діахронічного погляду. Основне кольоропозначення *blau* ‘блакитний, синій’ відоме в німецькій мові від давньоверхньонімецького періоду, коли прикметник *blâ(o)* уживався у значеннях ‘синій, темно-синій, блакитний, лазоревий; темний, темно-зелений, темно-сірий’ [8: 98]. Але його семантичним ядром слід вважати ‘блакитний, синій’ [1: 95].

У середньоверхньонімецьких пам’ятках *blâ* функціонує як колір неба (*der blâwe himel*) [6: 294].

У сучасній німецькій мові прототипічними носіями блакитного та синього вважають небо та воду, при цьому небо асоціюється передусім із блакитним, тоді як вода – із синім кольором. Досліджуючи різні лексикографічні джерела, К.Д. Людвіг [7: 302-303] доходить висновку, що семантично релевантними носіями кольоропозначення *blau* постають саме безхмарне небо та вода. У природі рідко зустрічаються рослини, забарвлені в синій колір, найчастіше це – фіалки [пор.: 3: 10].

3. XVI століття. Окрім прикметника *blau* у дослідницькому корпусі XVI ст. зафіксована лише одна лексема на позначення відтінку синього кольору – *himmelblau* ‘небесно-блакитний’, наявність якої підтверджує асоціативний зв’язок *blau* з кольором неба.

Абсолютна більшість прикладів *blau* – 50 – зафіксована у Біблії М. Лютера. 3 німецьких народних пісень дібрано лише 4 приклади, тоді як у ліричних текстах XVI ст. прикметник *blau* не зафіксований.

У книгах Старого та Нового Заповітів *blau* 40 разів уживається у поєднанні з іменником *Purpur* – сакральної тканини для оздоблення храму або вбрання священика.

Кольоропозначення *blau*, з погляду Біблії, асоціюється із землею та небесною владою та відіграє важливу роль у забарвленні ритуальних речей, які мають відношення до церкви: *Decke* ‘накидка’, *Kleider* ‘вбрання’, *Panzer* ‘броня’, *Schnüre* ‘мотузки’, *Tücher* ‘хустки’, пор.:

Ebenso sollen sie auch über den goldenen Altar eine blaue Decke breiten <...> [16: 144] – ‘Так само вони повинні накрити золотий вівтар блакитною накидкою’.

У німецьких народних піснях, датованих XVI ст., прикметник *blau* передає забарвлення неба та одягу, пор:

<...> *der Himmel ist gar blau* [9: 55] – ‘небо геть усе блакитне’.

Складний прикметник-метафору *himmelblau* зафіксовано одноразово в пісні про кохання. Це кольоропозначення уживається у сполученні з іменником *Schein* ‘сяйво’, пор.:

<...> *ein Blümlein blau, von himmelblauen Schein, / es steht in grüner Aue, / und heißt Vergiftnichtmein* [9: 70] – ‘квіточка блакитна випромінює небесно-блакитне сяйво, вона стоїть у зеленому гаю і зветься незабудкою’.

У складі *himmelblau* перший – іменниковий – компонент (*himmel-*) постає еталоном порівняння. До того ж він виконує інтенсивувальну функцію – підсилює (і одночасно уточнює) колір квітки.

4. XVII століття. Спектр синього кольору представлений у текстах, датованих XVII ст., прикметником *blau*, а також сьома відтінковими, які зафіксовані в поодиноких випадках (див. табл. 1).

Таблиця 1

Частотність прикметників на позначення синього кольору та його відтінків у текстах XVII століття

Порядковий номер лексем	Лексеми	Частота вживання
1	<i>blau</i>	15
2-8	<i>blitzblau, saphirnen, schlangenblau, ultramarin, veielblau, violenbraun, wetterfärbig</i>	1

Окрім *blau*, засвідченого й у текстах XVI ст., усі інші лексеми зафіксовані вперше.

Прикметник *blau* демонструє тісний синтагматичний зв'язок з іменниками *Burg* 'замок', *Dunst* 'димка', *Neidesmilch* 'молоко заздрості', *Schloß des Himmels*, *des Himmels Saal* 'небесний храм', *Veiligen* 'фіалки', *des Himmels Angesicht* 'лик неба'. Як видно з прикладів, основними модифікаторами є лексеми із семантичної групи „небо”, яке в поезії може бути представлено як храм (*Burg*, *Schloß*), або у персоніфікації *des Himmels Angesicht*. Словосполучення *blaue Dunst* позначає 'блакитний туман'. Проведене дослідження підтверджує висновок Г. Альтманна (див. п. 2) щодо рослин: серед них згадується лише одна назва квітки – фіалки:

Ich hätte wollen wol des Herren Grab bespreiten mit blauen Veiligen [10: 26] – 'Я б хотів могилу Господа вкрити блакитними фіалками'.

Негативна риса – заздрість – асоціюється також із синім кольором:

<...> *du hast <...> Erynnis Brust gesogen, die blaue Neidesmilch* [10: 20] – 'ти ссав із грудей Еріннії синє молоко заздрості'.

Відтінки синього кольору *saphirnen* 'сапфіровий' та *ultramarin* 'ультрамариновий' утворені від назв дорогоцінних каменів. Хоча перша назва була запозичена ще у свн. період [4: 617], а остання – у XVI столітті [4: 748], у досліджених текстах попереднього століття вони не засвідчені.

Прикметник *saphirnen* визначає колір неба, тоді як *ultramarin* є епітетом до іменника *Eisenerz* 'залізна руда' (*ultramarines Eisenerz* 'ультрамаринова залізна руда' [12: 148]).

Кольороназва *schlangenblau* 'змійно-блакитний' сполучається з іменником *Schimmel* 'пліснява' та отримує негативне забарвлення, бо пліснява цього кольору з'являється на тілі померлої людини:

Das Fleisch, das nicht die Zeit verletzt / wird vnter schlangen-blauer Schimmel von vnersätlichem gewimmel / Vielfalter Würmer abgefretzt [13: 12] – 'Плоть, яку не пошкодив час, під змійно-блакитною пліснявою обгризе клубок ненажерливих різноманітних хробаків'.

Гаму синього кольору доповнюють також прикметники *veielblau* 'фіалковий', *violenbraun* 'фіолетовий' та *wetterfärbig* 'кольору повітря'. *Veielblau* визначає колір тканини (*Taffet* 'тафта'), *wetterfärbig* – накидки (*Mantel* 'накидка'), тоді як *violenbraun* є кольором дурнів і шутів:

<...> *närrische Farben: violenbraun und gelb <...>* [12: 278] – 'кольори шутів: фіолетовий та жовтий'.

5. XVIII століття. До підкласу прикметників на позначення синього кольору та його відтінків зараховані такі лексеми, дібрані з текстів XVIII ст. (див. табл. 2).

Таблиця 2

Частотність прикметників на позначення синього кольору та його відтінків у текстах XVIII ст.

Порядковий номер лексем	Лексеми	Частота вживання
1	<i>blau</i>	29
2	<i>himmelblau</i>	4
3-7	<i>azurn, hellblau, lichtblau, luftgefärbt, türkis</i>	1

Лише основне кольоропозначення *blau* зафіксоване у досліджених текстах упродовж трьох століть. Прикметник *himmelblau*, виявлений у XVI ст., з'являється знову. Інші ж лексеми дібрані вперше.

Подібно до прикметника *saphirnen*, зафіксованого у XVII ст., два відтінки (*azurn* 'небесно-блакитний', *türkis* 'бірюзовий') утворені від назв дорогоцінних каменів. Прикметник *azurn* запозичений у XVIII ст. із французької мови як синонім до *himmelblau* [пор.: 4: 52]. Лексема *türkis* з'явилася у фаховій літературі ще у середньовісній німецькій період [4: 745], але у досліджених текстах вона виявлена тільки у джерелах XVIII століття.

У текстах XVIII ст. простий прикметник *blau* у більшості випадків позначає колір неба, води та очей, пор.:

Sie hatte ein Paar große blaue und schmachtende Augen <...> [11: 36] – 'вона мала пару великих блакитних та млосних очей'.

В одному з прикладів *blau* передає один із можливих кольорів хамелеона. В романах XVIII ст. лексеми на позначення відтінків синього кольору у значенні ‘колір неба’ не зафіксовані.

У ліричних творах палітра синього кольору розширюється завдяки уживанню *azurn* та *himmelblau*. Прикметник *azurn* є кольором крокусу, тоді як *himmelblau* застосовано в метафоричному звороті на визначення відтінку очей, пор.:

<...> *wenn mein Bild in deinen sanften Augen himmelblauem Spiegel schwimmt* [18: 50] – ‘коли моє відображення пливе у небесно-блакитному дзеркалі твоїх ніжних очей’.

У ліричному вірші Й. Гердера „Träume der Jugend” ужито лексему *luftgefärbt* (дослівно ‘забарвлений у колір повітря’), яку метафорично можна вважати як таку, що позначає блакитний колір:

<...> *denn auch in jenen luftgefärbten hellen Szenen winket mir der Wahrheit Höh* [14: 15] – ‘Тому що і в тих блакитних світлих сценах мені подає знак висота правди’.

У німецьких народних піснях досліджуваного періоду основне позначення кольору *blau* відсутнє. Замість нього уживаються його відтінки *himmelblau*, *türkis*. Остання лексема є відтінком блакитно-зеленого кольору.

Значення світло-блакитного кольору мають прикметники *hellblau*, *lichtblau*. Лексема *hellblau* є означенням до іменника *Kleid* ‘сукня’, контрастуючи з чорними стрічками:

Ihr Kleid von hellblauem Taft, mit schwarzen Streifen eingefasst [15: 106] – ‘її сукня зі світло-блакитної тафти, оторочена чорними стрічками’.

У наступному прикладі в описі жіночого (дівочого) вбрання також поєднані блакитний і чорний кольори:

<...> *die Kleidung eines Alpen-Mädchens; lichtblau und schwarz* <...> [15: 121] – ‘вбрання дівчини з Альп; світло-блакитне та чорне’.

Прикметник *himmelblau* у романі К.М. Віланда „Geschichte des Agathon” ужитий двічі щодо артефактів. В одному випадку йдеться про колір одягу безвідносно фасону або тканини, в іншому – прикметник *himmelblau* передає колір конкретного різновиду тканини – біссус, пор.:

<...> *einige waren weiß, andere in himmelblau, andere in rosenfarb, andre in andre Farben gekleidet* [19: 481] – ‘деякі були в білому, інші – у небесно-блакитному, треті – в рожевому, інші ж були вдягнені в інші кольори’.

<...> *nur von einem wallenden Streif von himmelblauem Byssus umflattert* [18: 506] – ‘лише загорнута у струмистий шматок небесно-блакитного біссусу’.

6. XIX століття. У текстах, датованих XIX ст., основна кольороназва *blau* зафіксована у 109 прикладах. До підкласу прикметників на позначення синього кольору та його відтінків зараховані, крім *blau*, такі лексеми (див. табл. 3).

Таблиця 3

Частотність прикметників на позначення синього кольору та його відтінків у текстах XIX ст.

Порядковий номер лексем	Лексеми	Частота вживання
1	<i>blau</i>	109
2	<i>bläulich (bläulig)</i>	6
3-4	<i>azurn, dunkelblau</i>	3
5-6	<i>himmelbalu, veilblau</i>	2
7-17	<i>blauangestrichen, blauäugig, blaugewunden, blaugolden, blauschwarz, blitzblau, kraßblau, lila, tiefblau, trockenblau, veilchenblau</i>	1

Кількість лексем аналізованої групи зросла більше, ніж удвічі, порівняно з попереднім століттям. На позначення відтінку синього кольору у текстах XIX ст. уперше зафіксовано прикметник *lila*, запозичений із французької мови у XVIII столітті зі значенням ‘бузковий’ [4: 443].

Особливості лексичного значення лексем синього кольору у текстах XIX ст. такі: по-перше, прикметник *blau* є компонентом сталих сполучень *blauer Tag*, *blauer Montag* ‘вільний від роботи день’, *so blau* ‘так комічно’ і зазнає десемантизації.

По-друге, одиниця кольору *blau* як елемент назви трактиру *Blauer Engel* ‘блакитний янгол’ у романі Г. Манна „Professor Unrat” [17: 56]; колір одягу (напр.: *in blauer Wolljacke* ‘у блакитному вовняному жакеті’ [17: 107]); колір стін у кімнаті, або оббивки м’яких меблів; в окремих випадках – колір чорнил.

Щодо *blitzblau* слід також наголосити, що значення цього прикметника відрізняється від експлікацій у попередніх століттях. У народній пісні XIX ст. зафіксоване словосполучення *blitzblaue Milch* ‘прокисле молоко’. У такому контексті *blitzblau* позначає не тільки колір, а й низьку якість відповідного продукту.

7. Висновки та перспективи

Дослідження текстів, датованих XVI-XIX ст., уможливило наступні висновки. Аналіз джерел XVI ст. показав, що кольоропозначення *blau* у Біблії М. Лютера набуває символічного значення і асоціюється з небесною та земною владою. У складі ж німецьких народних пісень *blau* та композит *himmelblau* реалізують основні значення цієї кольороназви, тобто ‘колір неба та квітки’.

Кількість лексем синього кольору у XVII ст. збільшується до 8 одиниць, дві з них утворені від назв дорогоцінних каменів.

У текстах, датованих XVIII ст., кількість лексем на позначення синього кольору та його відтінків помітно зростає. Окрім *blau* виявлені прості прикметники (*azurn*, *türkis*), складні прикметники з компонентами *hell-*, *licht-* (*hellblau*, *lichtblau*), а також композити-метафори (*himmelblau*, *luftgefärbt*). Це дозволяє стверджувати про розширення системи кольоропозначень досліджуваного періоду.

Підсумовуючи, слід відзначити, що з текстів XIX ст. дібрана найбільша кількість лексем на позначення синього кольору та його відтінків. Перше місце серед них посідає основний прикметник *blau*. Уперше з’являється похідне *bläulich* (*bläulich*). Дослідницький корпус містить також 13 композитів, утворених різними способами.

У подальшому розглядатимуться за запропонованою схемою також позначення інших кольорів спектру на матеріалі німецькомовних текстів, датованих XVI-XIX століттями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганина Н.А. Древнерхненемецкий и древнесаксонский языки // Наименования цвета в индоевропейских языках: Системный и исторический анализ. – М.: КомКнига, 2007. – С. 83-100.
2. Козак Т.Б. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 197 с.
3. Altmann H. Zur Semantik der Farbadjektiva im Deutschen // Grippe, Kamm und Eulenspiegel: Festschrift für Elmar Seebold zum 65. Geburtstag / hrsg. von Wolfgang Schindler und Jürgen Untermann. – Berlin: de Gruyter, 1999. – S. 1-23.
4. Kluge F. Ethymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Unter Mithilfe von M. Bürgisser und B. Gregor völlig neu bearbeitet von E. Seebold. – 22. Auflage. – Berlin; New York: de Gruyter, 1989. – 822 S.
5. König J. Die Bezeichnung der Farben: Umfang, Konsequenz und Übereinstimmung der Farbbennennung, philologisch-historisch betrachtet, sowie experimentell-psychologisch untersucht. – Leipzig, 1928. – 204 S.
6. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: In 3 Bd-n. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. – Stuttgart: S. Hierzel, 1992. – Bd. 1. – 2262 S.
7. Ludwig K. Die Farbe in lexikographischer Sicht. Aus der Werkstatt des Wörterbuchs der deutschen Gegenwartssprache (WDG) // Deutsch als Fremdsprache. – 1969. – H. 6. – S. 301-306.
8. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. – 5. überarbeitete und erweiterte Auflage. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – 340 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Deutsche Volkslieder. 168 Volkslieder und volkstümliche Lieder. – Stuttgart: Philipp Reclam, 1998. – 264 S.
2. Fleming P. Deutsche Gedichte. – Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1865. – 100 S.
3. Gellert C.F. Leben der schwedischen Gräfin von G. – Frankfurt/M.: Insel, 1979. – 115 S.
4. Grimmshausen H. Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch. – In 2 Bd-n. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1972. – Bd.1. – 309 S.
5. Gryphius A. Vermischte Gedichte // Gesamtausgabe der deutschsprachigen Werke. – Tübingen: Niemeyer, 1963. – Bd.3. – S. 5-96.
6. Herder J.G. Gedichte // Herders Werke. – Teil 1. – Berlin: Hempel, 1879. – S. 17-87.
7. La Roche S. Geschichte des Fräuleins von Sternheim. – München: Winkler, 1976. – 300 S.
8. Luther M. Luther-Bibel. – Das alte Testament. – Deutsche Bibelgesellschaft. – 1991. – 906 S.
9. Mann H. Professor Unrat. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1952. – 248 S.
10. Schiller F. Gedichte 1776-1788 // Sämtliche Werke: In 5 Bd-n. – München: Hanser, 1962. – Bd. 1 – S.9-158.
11. Wieland C.M. Geschichte des Agathon // Wielands Werke. – München: Hanser, 1964. – 375-866 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Ус – викладач кафедри германської філології Донецького національного університету.
Наукові інтереси: лексична семантика німецької мови.